

LÁZS SÁNDOR

A Szent László-ének eredetiségének kérdéséhez

Az eddigi kutatások a középkori magyar irodalom egyik legrejtélyesebb versévé avatták a világi használatra szánt, dunántúli kódexekben fennmaradt *Szent László-éneket*.¹ Az irodalomtörténészek két csoportra oszlottak annak a kérdésnek a megítélésében, hogy a latin vagy a magyar változat a korábbi.² Utóbb Vekerdi József és nyomában Horváth Iván azt a lehetőséget is felvetette, hogy „mindkét változat ugyanazon szerző műve, aki egyidejűleg írta és egymáshoz alkalmazta a két szöveget”.³

Korábbi dolgozatomban azt próbáltam bizonyítani, hogy az utóbbi véleményekkel szemben a latin változaté a primátus, a magyar verzió pedig annak fordítása; bemutattam a vers lehetséges paraliturgikus használatát is.⁴ A következőkben a vers néhány helyének vizsgálatával és egy újabban látókörömbé került adat értelmezésével korábban kifejtett véleményemet kívánom megerősíteni, illetve megvilágítani azt, miért nem fogadható el Vekerdi tetszetős elmélete, hogy miért nem lehet a latin vers magyarra fordítója azonos a *Salve benigne rex Ladislai* szerzőjével.

A *László-ének* magyaros szörendű latinságát többen elemezték már, arra jutva, hogy az tulajdonképpen „latin nyelven írt magyar költemény”.⁵ Valóban így van. A *Salve benigne rex Ladislai* annyira magyar, hogy egy sorában még magyar szó is felbukkan:

* A szerző az RTL Klub munkatársa, a „XXI. század” felelős szerkesztője.

1 Gyöngyösi kódex, 1r:1–1v:18; Peer-kódex, 154r:3–163r:1.

2 A latin változat elsősege mellett érvelt HORVÁTH Cyrill (*Régi Magyar Költők Tára*, I, Bp., MTA Kiadó-hivatala, 1921, 226–234), HORVÁTH János (*A középkori magyar vers ritmusa*, Berlin, Ludwig Voggenreiter Verlag, 1928, 70–71), Császár Elemér (*A középkori magyar vers ritmusa*, Bp., Pallas, 1929, 29–31) és GERÉZDI Rabán (*László-ének = A magyar világi líra kezdetei*, Bp., Akadémiai, 1962, 140–192). A magyar változat elsőbbségét vetette föl GÁBOR Ignác (*A magyar ősi ritmus*, Bp., Lampel R., 1908, 12–15, 93–106; *A magyar ritmus problémája*, Bp., Lampel R., 1925, 22, 176–179; *A magyar ritmika válszútja*, Bp., Dr. Vajna és Bokor, [1942], 12), SÍK Sándor (*A középkori magyar Szent László-himnusz eredetiségének kérdéséhez*, Szegedi Füzetek, 2[1935], 2–14) és VARGYAS Lajos (*Magyar nyelv – magyar vers*, Bp., Szépirodalmi, 1966, 64–69, 209).

3 VEKERDI József, *A Szent László-énekhez*, ItK, 76(1972) 133–145; Uő, *Szent László-ének = A régi magyar vers*, szerk. KOMLOVSZKI Tibor, Bp., Akadémiai, 1979, 11–22, ill. HORVÁTH Iván, *Szent László-ének – Salve benigne rex Ladislai = „Látjátok feleim...”: Magyar nyelvemlékek a kezdetektől a 16. század elejéig. Az Országos Széchényi Könyvtár kiállítása 2009. október 29.–2010. február 28.*, Bp., Országos Széchényi Könyvtár, 2009, 143–150.

4 LÁZS Sándor, *Latin és anyanyelv viszonya anyanyelvű kódexeinkben: Függelékül a Szent László-ének kétnyelvűsége*, MKsz, 127(2011), 425–444.

5 VEKERDI, *Szent László-ének, i. m.*, 17.

„tu corde audax more leonis, ad hoc es dictus bator ladislaus”.⁶ A himnuszt jól láthatóan magyar közönségnek szánták, amely ismerte László király életét és a szentre vonatkozó epitheton ornanst. Ebben az esetben csak annyiban élvezett primátust a magyar *bátor László* fordulat, hogy az közönsége és felhasználói körében közismert lehetett, és nem következik belőle az, amit Vekerdi levont, hogy „a latin szöveg önmagában, a magyar nélkül értelmetlen volna”.⁷

A latin nyelvű verzió egyszerű retorikai alakzataival – parallelizmus, akkumuláció, kiazmus – viszont nem foglalkoztak korábbi elemzői, azok visszaadását a magyar variánsban nem követték figyelemmel, pedig a szerző és az átdolgozó azonossága igazolható lett volna annak bizonyításával, hogy a stilisztikai elemek mindkét változatban azonosan jelennek meg. Azonban ez az azonosság hiányzik, holott ezeknek a retorikai elemeknek a visszaadása joggal elvárható lett volna a feltételezett azonos szerző-fordítótól, hiszen ezek a stilisztikai eszközök a magyar folklórban is jelen vannak.⁸

A *László-ének*nek a *Gyöngyösi kódex*ben megőrzött versként tördelt két sorában kiválóan látszik – de a folyó szövegben is kitűnik – a kiazmus, azaz a tükröződő kereszt alakú szerkezet, amely egyébként az ének több helyén felbukkan:

Tu exstirpasti gentes, heresim,
wlcitas omnes tu ewlsisti.⁹

A kiemelt hely egyébként is érdekes. Gerézdi Rabánnak magyaráznia is kellett a szöveg jelentését, miszerint itt a latin 'huszita' szó romlott alakjával van dolgunk. Gerézdi magyarázatához a Karthauzi Névtelent idézi, aki László csehországi hadjáratát emlegeti a szent király legendájában, majd megállapítja: a Mátyás-kori énekszerző saját korának „huszita Csehországot” vetíti vissza Lászlóéba, akivel aztán mindjárt a cseh huszita eretnekeket is kiirtatja...¹⁰

Gerézdi Rabán igazából rossz passzust választott a Karthauzi Névtelentől; másikat kellett volna idéznie, azt, ahol a szerzetes a második menyegzős vasárnapra szóló prédikációban az eretnekség fogalmát határozta meg: „ha ki [...] anyaszentegyházban való egyességét megfejtendi, eretnöknek és kárhoznak fiainak ítéltetik, avagy ha ki Krisztusnak hitit megtagadandja, husztnak neveztetik”.¹¹ Ebből kiderül, hogy az eretnekek – legalábbis a Dunántúl azon vidékekein, ahol az ének kódexei keletkeztek, és ahol a Karthauzi is működött – meglehetősen általános elnevezése *huszita* volt. Emel-

6 *Peer-kódex*, 160v:7–10. Recto: *ob hoc*.

7 VEKERDI, *Szent László-ének*, i. m., 19.

8 A kiazmusról: NAGY L. János, *Énekelt szövegek kiasztikus alakzatainak elemzéséhez*, Magyar Nyelv, 107(2011), 176–193.

9 (Tördelésben: 65–66. sorok) *Gyöngyösi kódex*, 1v:9.

10 GERÉZDI, *László-ének*, i. m., 161.

11 *Érdy-kódex*, kiadása és az idézett hely: *Nyelvmléktár: Régi magyar codexek és nyomtatványok*, közléteszi VOLF György, Bp., A M[agyar] T[udományos] Akadémia Könyvkiadó Hivatala, 1876 (a továbbiakban: Nyttár), IV, 118: 10–16. A Karthauzi Névtelen által használt huszita kifejezést BÁN Imre (*A Karthausi Névtelen műveltsége*, Bp., Akadémiai, 1976, 24–25) is bemutatta.

lett szól a Karthauzi egy fordítási tévedésnek látszó helye is: Ambrus „nagy sokfelől az eretnekektől számtalan háborúságokat szenvede, szeméremiségeket és bosszúságokat. Mikoron esmeg Mediolanban jött vóna, ott es rajta támadának az husztok, eretnekek”.¹² A legenda forrásában – mind a *Catalogus sanctorum*ban, mind a *Legenda aurea*ban – természetesen ariánusokról van szó.¹³ Az igen művelt névtelen szerzetes szándékosan választhatta ezt a szót mint az eretnekeket általánosan jelölő kifejezést.

De térjünk vissza kiindulópontunkhoz, a vershez, amelynek latin verziójában a huszita szó az *eretnekek* szinonimája. Az idézett hely magyar fordítása a *Gyöngyösi kódex* szerint így hangzik:

Te kivagdalád az eretnekeket,
Elszagtad, mind kigyomlálad.¹⁴

Meglepő, de „a huszitákat” kifejezés hiányzik a magyar verzióból. Gerézdi Rabánnak igaza lesz abban, hogy a magyar nyelvű *László-ének* szerzője a vers szövegösszefüggésében nem értette a latin változatban lévő szót,¹⁵ különben megtartotta volna a kifejezést, hiszen az láthatólag nem számított idegen elemnek, anakronizmusnak. A fordító ebben az esetben szóhalmozást követett volna el, de ez egyébként sem állt távol tőle, az eretnekek kiirtását három rokon értelmű szóval fejezte ki. Feltehető, hogy a *huszita* kifejezés az *eretnek* szinonimájaként mégsem volt olyan elterjedt, mint példáinkból látszhatna, tehát a fordító az *eretnek* általános jelentésében nem ismerte, nem merete vállalni beillesztését szóhalmozásként.¹⁶ A szó fordításának hiányából viszont egyértelműen arra jutunk, hogy a latin vers és a magyar változat szerzője nem lehetett ugyanaz.

A másik érv a két szerző mellett az azonos retorikai eszközök, így a kiasztikus szerkezetek hiánya a magyar verzióban. Ha azonos volna a szerző és a fordító, igyekezett volna megtartani a retorikai ékítményt, hiszen az a magyarban nem zökkenett volna meg a sort. Íme, az egyik lehetséges változat:

12 Nytár, IV, 380: 29–32 (a Nytár szerint az eredetiben *eretneket* áll; ezt javítottam, mivel a megszokott *c ~ t* tévesztésről van e helyen szó.) A kifejezést a Karthauzi Névtelen annyira általánosította, hogy még az ószövegségi környezetben is használta Míndszentekre szóló beszédében: „[...] az átkozott Roboám király, ki bálványimádást szerze Izrael népe között, kinek miatta számtalan népet vezet el az Izrael fiai közül, kikön magyaráztatnak anyaszentegyházban az eretnőkök és husztok, kik Krisztus Jézusnak szent hitit és népét megháborojtják, és annak okáért kirekesztetnek Úristennek szent országából és az szentőknek számokból”. Nytár, V, 415: 29–36.

13 „[...] una ex virginibus arrianorum, ut cum ad se amplectendum traheret”. Petrus de Natalibus, *Catalogus Sanctorum et gestorum eorum*. A *Debreceni kódex legendárium*ában helyesen ez szerepel: „S megtérvén Mediolanomba a császárné asszony – miért eretnek vala – nagy sok bosszúságot tétet vala e[z] szent embörön [Ambruson], s mikoron az arriános eretnőkök vélnéjek, hogy [...]”. *Debreceni kódex*, 19: 14–18.

14 *Gyöngyösi kódex*, 1v: 11–12. Tördelésben: 65–66. sorok.

15 GERÉZDI, *László-ének*, i. m., 160–161.

16 Ugyanígy hiányzik a *bassarum* = *bessenorum* (*Gyöngyösi kódex*, 1v: 5) szó megfelelője a magyarban, ahol helyette ez áll: „Te pogányoknak vagy rettenetik”. Vö. GERÉZDI, *László-ének*, i. m., 158. Ennek a szónak a latin megfelelője egyébként a következő strófában megtalálható: *gentes*. A fordító jól is használta a kifejezést, az izmaelita besenyőket pogánynak tekintették. Vö. KRISTÓ Gyula, *Nem magyar népek a középkori Magyarországon*, Bp., 2003, 41–53, 76–77; BEREND Nóra, *A kereszténység kapujában*, Máriabesnyő, 2012, 67–69.

Te kivagdalád az eretnekeket,
* az husztoakat mind kigyomlálad.¹⁷

A hasonló szerkezetet – igaz, itt semmiféle nehézséget nem támasztott az átültetés – más estben megőrizte a fordító:

Tu nobis Natus polonico regno
celitus datus pre[sagio magno]¹⁸

Nekönk születil Lengyelországban,
Mennyből adattál nagy csudaképpen.

Egy ízben láthatóan a már meggyökeresedett magyar fordulatot, valamint a rímet érezte fontosabbnak a fordító a kiasztikus retorikai ékítményénél:

Te Szentléleknek tiszta edénye,
Szíz Máriának választott vitéze.¹⁹

Az egyszerű kiasztikus retorikai alakzat a magyar költészetben nem számított különösen nehezen visszaadhatónak, meggyökerezett már a folklórban is.

Horváth Iván mutatott rá legutóbb, hogy a *Salve benigne rex Ladislae* latin–vulgáris kétnyelvűsége „a deák, az értelmiségi természetes emblémája volt”.²⁰ Érthető így, hogy két olyan világi kódexben maradt fenn, amelyek közül az egyik egy – könyvéből ítéltetően műveltebb – középnemes számára készült,²¹ a másik egy világi közösség használatában folyamatosan bővülő kézirat volt.²² A fennmaradt ének kétnyelvűsége azonban nemcsak a használók műveltségét mutatja, hanem a *Szent László-ének* használatát is: körmeneteknek a *sacer clerus* és a *plebs devota* közti felelgetős éneke volt.²³ A magyar fordítás tehát az egyszerűbb hívők igényeit, a liturgikus cselekményben való részvételüket szolgálta. Miattuk nem lett volna szükségük a szöveg egyszerűsítésére, hiszen a legendák és a prédikációk révén maguk is ismerték a szent király életét. A hibák alapján egyszerűen két különböző szerzővel van dolgunk, a latinul tudó (hungarizmusokat használó) magyarral és egy magyarra fordító (talán kevésbé művelt, a magyar történelmet kevésbé ismerő) deákkal tudóval.

17 A Karthauzi Névtelen által használt szóalakot illesztettem egy elképzelt, ám így biztosan soha el nem hangzó sorba. A *gentes* szó fordítása is elmaradt a magyarban, az előző strófában a *bassarum* helyén áll.

18 *Gyöngyösi kódex*, 1r: 10; *Peer-kódex*, 156r: 1–4.

19 „Spiritus sancti vas tu electum / electe pugil almae Mariae”. *Peer-kódex*, 154v:13–155r:2, az idézett magyar változat: *Peer-kódex*, 155r: 7–10.

20 HORVÁTH I., i. m., 146.

21 LÁZS SÁNDOR, BOLONYAI GÁBOR, *Antik varázslás elemei a Peer-kódex amulettszövegeiben*, Vallástudományi Szemle, 4(2008), 129–148.

22 LÁZS SÁNDOR, *A Gyöngyösi Kódex írói és műveltségük*, ItK, 111(2007), 421–457.

23 A közös paraliturgikus használatból következően így aztán hibás az a feltételezés is, amelyet Horváth Iván tett, hogy a „Si non scripsi bene tu corrige sapienter” (‘Ha nem jól írtam volna, javítsd ki bölcsen’) írói megjegyzés egyszerű tréfa lett volna. HORVÁTH I., i. m., 144.